

Jaap Schreurs
(1913-1983): "Aan de
voeten van het kruis".

Niet in de hel geloven? Onbegrijpelijk!

Geloven in de hemel? Ja, graag! Hoe anders ligt dat bij de hel. Dat het leven van mensen voortijdig wordt afgebroken of dat ze nooit uit de startblokken komen, dat het leven ook lijden kan zijn, maakt geen deel uit van het moderne levensbesef. Onbegrijpelijk, vindt theoloog Erik Borgman. "Een cultuur die de hel afschaft, heeft het moeilijk om met de realiteit van het kwaad te leven."

Tekst: Erik Borgman Beeld: Jaap Schreurs

De Engelse schrijver Gilbert Keith Chesterton (1874-1936) schreef ooit dat de erfzonde de enige christelijke geloofswaarde was die zich empirisch laat bewijzen. Om de geneidheid van de mens tot het kwade te zien ondanks al zijn pogingen zich te richten op het goede, hoef je maar om je heen te kijken. Of, met de apostel Paulus, in je eigen hart: “Ik doe niet het goede dat ik wil, maar het kwade dat ik niet wil” (Romeinen 7,19).

Moeite met lijden

Niettemin was ook in Chestertons tijd het geloof in de erfzonde op zijn retour; zijn opmerking getuigt van zijn onbegrip hiervoor. In zijn lijn ben ik geneigd te zeggen dat het bestaan van de hel als menselijke mogelijkheid inmiddels onomstotelijk bewezen is. Wie wil weten hoe het er daar aan toegaat, kan kiezen uit een enorme hoeveelheid beschrijvingen door overlevenden van de vernietigingskampen van de nazi's, van Stalins goelag en van de talloze imitaties hiervan in onze wereld tot op de dag van vandaag. Dat niettemin steeds minder mensen in de hel geloven, vind ik om die reden eigenlijk onbegrijpelijk.

Dat veel mensen niet in de hel geloven, weet ik al lang en dat ik dit niet kan begrijpen ook. Toen ik halverwege de jaren zeventig theologiestudent was in Nijmegen, liep op mijn faculteit ook een gepensioneerd man college die de afstand die hij inmiddels voelde van het geloof waarin hij was opgevoed, probeerde om te zetten in begrip. Hij vond de hel een barbaars idee en achtte de gedachte dat er een hel zou bestaan een van de belangrijkste hindernissen voor de geloofwaardigheid van de christelijke traditie.

Ik was echter sinds enkele jaren definitief overtuigd van het belang van de christelijke traditie op dit punt dankzij een film, gedistribueerd door het Medisch Comité Nederland-Vietnam, waarin getoond werd wat een napalmbombardement aanrichtte. Ik had gezien hoe mensen levend verbrandden en had sindsdien wel moeite grote met het inzicht, maar geen moeite met het geloof dat de hel bestond. Wilde godsdienst iets betekenen, zo meende ik, dan kon dat alleen maar als het onomsto-

Jaap Schreurs
(1913-1983);
Naar Job 3.

telijke bestaan van de hel verdisconteerd werd. Dit doet het christendom door de getuigenis dat de weg van Jezus Christus naar het volle leven loopt via de vertwijfeling, het lijden en een gruwelijke dood. Ja, dat lijden van Jezus, daar had hij ook al zo'n moeite mee, zei de man toen wij tijdens een koffiepauze in gesprek raakten.

Schreeuw om verlossing

De Duitse theoloog Johann Baptist Metz heeft sinds de jaren zeventig veelvuldig de *Leidensvergeffenheit* van de moderne tijd aangeklaagd. Moderne mensen geloven in succes, in vooruitgang, in inspanningen die ergens toe leiden, in een *happy end*. Tegenslag kunnen ze plaatsen en van diep verdriet vanwege het verlies van een dierbare – of van een huisdier – vinden ze dat mensen tijd moeten krijgen om het ‘een plaats te geven’, maar dat het leven verder gaat. Dat er veel levens *niet* verdergaan, niet alleen omdat ze voortijdig worden afgebroken, maar ook omdat ze nooit uit de startblokken komen en alle ervaringen die erin opgedaan worden een vervoeging van het werkwoord ‘lijden’ behelzen: het maakt geen deel uit van de moderne visie op het bestaan.

Het is, meent Metz, de taak van het christendom om het lijden in herinnering te brengen. In het christendom staat immers de *memoria passionis, mortis et resurrectionis Jesu Christi* centraal, de gedachtenis aan het lijden, de dood en de verrijzenis van Jezus Christus. Deze gedachtenis zou volgens Metz de gestalte aan moeten nemen van de overname van de kreet die Jezus volgens het evangelie van Marcus en van Matteüs bij zijn sterven uitstootte: “God mijn God, waarom heb Jij mij in de

steek gelaten.” Hiermee houden we al diegenen in herinnering die niets anders tegenover hun lijden te stellen hebben dan een schreeuw van pijn. In Jezus hebben wij deze schreeuw te horen, zoals God die zich in Jezus' compassie met mensen toont ze hoort: als een roep om verlossing. Vanwege onze *Leidensvergeffenheit* horen we de schreeuw om verlossing niet. En inderdaad, wat zou je dan moeten met de christelijke visie dat het verlangen naar verlossing van centraal belang is in ons leven? Wat moeten we aan met de gedachte van een laatste oordeel, waar mensen die het goed voor elkaar hadden in hun leven ineens verbannen worden uit de ruimte van Gods afwezigheid? Wat moeten we dan aan met het idee van een hel?

Harde strijd

Het is de ruimte van Gods afwezigheid, en gevolglijk van afwezigheid van waarheid en goedheid, compassie en betrokkenheid, die vanouds wordt aangeduid als ‘hel’. Als deze hel niet reëel is en wij er dus niet van verlost hoeven te worden, wat kan Jezus dan anders zijn dan een wereldvreemde goedgezakte. “Wat een mooi verhaal en wat bedoelde hij het goed”, typeert de schrijver Arthur Japin de evangelies in het voorwoord van de recent uitgebrachte glossy *Jezus!*

Maar de hel is helemaal niet weg. Omdat mensen er niet langer in geloven, voelen zij zich vrij om er in de verbeelding de confrontatie ermee te zoeken. In stripboeken, films en computerspellen gaat het veelvuldig over situaties waar het kwaad heerst of vanuit de meest onwaarschijnlijke uithoeken opruikt. De equivalenten van de duivel komen er uit de ruimte of zijn verborgen in een soort zaden die ons lichamen overnemen. Ze gaan vermomd als sympathieke jongens en meisjes die in het donker of bij volle maan in monsters veranderen, of ze doen zich voor als hulpvaardige babysitters of als een mooie pop voor je kinderen. Soms vormen ze, heel klassiek, gewoon een vijandelijk leger, of een groepje criminelen onder leiding van een geniale misdadiger op een afgelegen eiland die op de wereldheerschappij uit is. De strijd is hard en vraagt het uiterste, maar dan blijkt het uiteindelijk toch mogelijk de vertegenwoordigers van het

kwaad te verslaan. Het kwaad zelf zal in de één of andere vorm steeds opnieuw de kop opsteken en de dragers daarvan zijn altijd onder ons. Het is daarom altijd zaak alert te blijven.

Een cultuur die de hel afschaft, heeft andere verklaringen voor het kwaad nodig. Telkens opnieuw weten groepen die zich in onze wereld slachtoffer voelen het kwaad te lokaliseren. Denk bijvoorbeeld aan de *Protocolen van de Wijzen van Zion*, een fictief verslag uit het eind van de negentiende eeuw stamt. Daaruit zou blijken dat joden en de vrijmetselaars samenzworen om de wereld aan zich te onderwerpen. Ook 'de islam', 'de rooms-katholieke kerk', 'de jezuiten' en 'de Verenigde Staten' worden op het internet geregeld als 'vorsten van de duisternis' aangewezen. Met uiteraard de aansporing ze met alle mogelijke middelen te bestrijden.

Definitieve verbanning

Een cultuur die de hel afschaft, maakt het moeilijk om met de realiteit van het kwaad te leven. Hier komen we bij het aspect van de hel dat hedendaagse mensen het meest problematisch vinden, maar dat in mijn visie fundamenteel is: de hel als oord van definitieve verbanning. Volgens de christelijke traditie is met de overwinning van Jezus Christus op de dood ook het kwaad, en de duivel als de personificatie van dit kwaad, verslagen. Dit is weliswaar niet volledig zichtbaar en het kwaad oefent nog wel macht uit, maar deze macht is dankzij Jezus fundamenteel ingeperkt. Standvastigheid in de keuze voor het goede is van belang, maar diepe angst voor het kwade is niet langer nodig. Het kwade zal het uiteindelijk niet halen en degenen die zich tot vertegenwoordigers ervan maken, zijn voor zover ze dat doen met het kwaad verworpen. De machten van het kwaad worden overgelaten aan de hel, de plaats waar God, aan wie de toekomst behoort, per definitie niet is. Ik vind het vreemd dat een cultuur, die terecht de gedachte moeilijk kan verdragen dat de verkrachte vrouw haar verkrachter bij de supermarkt kan tegenkomen, deze logica niet kan plaatsen. Niettemin rijst hier ook wel een probleem. Vrijwel vanaf het begin van het christendom is betwijfeld of God mensen wel volledig en defini-

tief kan verwerpen. Geldt immers de regel dat wij de zonde moeten haten maar de zondaar moeten liefhebben, niet ook voor God? In het boek *Wijsheid* – dat volgens protestanten niet, maar vóór de Reformatie wel tot de Bijbel behoorde en daar volgens katholieken nog altijd toe behoort – heet het van God: “U verafschuwt niets van wat U gemaakt hebt; als U iets zou haten, zou U het niet geschapen hebben” (*Wijsheid* 11,24). Kan de goddelijke liefde voor mensen, die toch als het beeld van God geschapen zijn, ooit overgaan? Of is er zolang zij bestaan in hen altijd nog een spoor te vinden van Gods goedheid en blijft God zo hoe dan ook met hen verbonden?

Deze kwestie leidde tot groeiende populariteit van de opvatting die bij de kerkvader Origenes (185-254) wordt aangeduid als *apokatastasis pantoon*, het idee dat uiteindelijk allen, zelfs de duivel, met God verzoend zullen worden. In een populair geworden formulering die vaak aan de heilige Theresia van Lisieux (1873-1897) wordt toegeschreven: “Ik geloof in de hel, maar ik geloof ook dat deze leeg is.”

Vindingrijke barmhartigheid

De Zwitserse theoloog Hans Urs von Balthasar (1905-1988) was iets voorzichtiger en hield het bij de volgens hem lofwaaardige *hoop* dat de hel leeg was. God wil dat alle mensen gered worden, zegt de apostel Paulus immers (1 Timoteüs 2,4).

Mij lijkt de vaststelling van belang dat we nu niet weten of deze hoop bewaarheid wordt. Er leven ontelbare mensen onverdiend in de hel. Dit staat niet los van de keuzes die andere mensen maken. Sommige daarvan komen zo vrij tot stand, dat ze hun zijn aan te rekenen. Brengt dit feit hen voorgoed in de hel? Snijdt het door hen bedreven kwaad hen af van God? Of weet Gods vindingrijke barmhartigheid toch nog een manier te vinden om hen de kans te geven zich van het kwaad dat hen aankleeft te bevrijden en tegelijkertijd hun keuzevrijheid te respecteren – en zullen zij de deze kans dan ook aangrijpen? Ik zou het niet durven zeggen. ●

Erik Borgman is hoogleraar theologie aan de Universiteit van Tilburg en lekenministerraad.

'De hel is leeg'

Marjon Letter (45) is theoloog en heeft bijna de opleiding tot kerkelijk werker voltooid. Ze is protestants.

“Als kind had ik het idee dat het in de hemel altijd licht en vrolijk was. Het was de ideale plek, als in een stripverhaal. Mooier dan daar kon het niet zijn. Nu is mijn beeld heel anders, minder concreet. De hemel is een rustgevende, harmonieuze plek. Ik denk dat we er steeds het goede mogen ervaren, zonder dat je te maken hebt met periodes waarin het even minder gaat. Boven alles hoop ik in de hemel God te ontmoeten. Ik vang soms een glimp op van God op aarde, als ik in de Bijbel over Jezus lees of in mensen om me heen. Maar daar hoop ik langere tijd met hem door te kunnen brengen. In de hemel ontmoeten we anderen. Ik zal er niet alleen mijn dierbaren tegenkomen, maar ook mensen met wie ik op aarde moeite had. Het zou mooi zijn als we elkaar in de hemel werkelijk kunnen ontmoeten, zonder de moeite die we hier met elkaar hebben. Noem me goedgelovig, maar ik denk dat de hel leeg is. Het leven op aarde heeft genoeg wrange kanten. De hel is vaak al op aarde te vinden. In het leven nu hebben we genoeg lijden achter de rug, ik zou niet willen dat dat in het leven na de dood doorgaat. Ik hoop juist dat we na ons overlijden vrede vinden met de dingen die we hebben gedaan. Dat heeft ook te maken met de grootheid en barmhartigheid van God. Hij weet ten diepste wat goed is en wat kwaad, hij ziet dat anders dan wij. Dan zal hij ook op een andere manier over ons oordelen. Bovendien heeft God beloofd dat hij ons vast zal houden. God laat ons niet los, ook na de dood niet. Ik vertrouw er daarom op dat ik, dat wij, naar de hemel gaan.” (Rita van Nierop)